

1799

ԱՋԳԱՑՈՒՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆ

Մ Ձ Է.

ԵՒԿԼԻԴԵԱՅ

ԳԻՐՔ ՅԱՂԱԳՍ ՏԱՐԵՐԱՅ ԵՐԿՐԱԶԱՓՈՒԹԵԱՆ

ԲՆԱԳՈՐ ԵՒ ՔՆՆՈՒԹԻԿՆ

ԳՐԵՑ

Հ. ՆԵՐՍԵՍ Կ. ԱԿՈՆԵԱՆ

ՄԽԻԹ, ՈՒԿՏԷՆ

ՎԻԵՆՆԱ

ՄԽԻԹԱՐԱՆ ԵՒ ՏՊԱՐԱՆ

1960

513

Ա-38

2010

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՏՈՐ ՔԶԷ

NATIONALBIBLIOTHEK

BAND 187

EUKLIDS ELEMENTE
(FRAGMENT)
IN ARMENISCHER ÜBERSETZUNG

VON
P. N. AKINIAN
MECHITHARIST

WIEN
MECHITHARISTEN-BUCHDRUCKEREI
1959

513

Ա-38

ԵՒԿԼԻԴԵԱՅ

ԳԻՐՔ ՅԱՂԱԳՍ ՏԱՐԵՐԱՅ ԵՐԿՐԱԶԱՓՈՒԹԵԱՆ

ԲՆԱԳԻՐ ԵՒ ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ

ԳՐԵՑ

Հ. ՆԵՐՍԵՍ Վ. ԱԿՆԵԱՆ

ՄԽԻԹ. ՈՒԽՏԷՆ

ՎԻԵՆՆԱ

ՄԽԻԹԱՐԵԱ ՏՊԱՐԾՆ

1959

2002

41366-68

Ե Ր Կ ՈՒ Խ Խ Օ Ս Ք

Նսկլիդեայ Տարերաց հայերէն թարգմանութիւնը հրատարակած էի Ներածութեամբ մը «Հանդէս Ամսօրեայ»ի մէջ, 1937, էջ 225—242:

Իմ տեսութիւններս ապա ենթարկուեցան քննութեան: Այս առիթ տուա ինձ միւս անգամ խօսք անելու յօդուածով մը, նոյն Ռուսմաթերքին մէջ, 1956, էջ 210—217:

Այժմ այս երկու յօդուածները հատորիկիս մէջ տակաւին լոյս չտեսած, հասածեղբաւնս հրատարակութիւն մը՝ Գ. Բ. Պետրոսեան, Մաթեմատիկան Հայաստանում եին եւ միջին դարերում. Երեւան 1959:

Հեղինակը տեղ շնորհած է հոն Նսկլիդեայ Տարերաց հայերէն թարգմանուած հատուածին: Երեւն ծանօթ եղած է իմ հրատարակութիւնս, որուն բնագիրը ներս առած է, թարգմանած զայն աշխարհարարի, տուած է յունարէնը եւ անոր նոր Պետրոսեան թարգմանութիւնը:

Հայերէն բնագրի թարգմանիչը կը համարի Գրիգոր Մազիսարոս: Անծանօթ մնացած է իրեն իմ երկրորդ յօդուածս:

Շնորհապարտ կը թողու զմեզ Պետրոս-
եան, երբ կը հերկայեցնէ մեզ Երեսանի Մա-
տենադարանի Թ. 4166 ձեռագրէն (ԺԳ.
դարէն), Եւկլիդէայ վերջին էջը լուսա-
տիւյ :

Էջիս լուսանի վրայ, ուր կ'աւարտի
Եւկլիդէի հաստուածը կը կարդանք .

ԹՎ . Փրկ . 295 .

Եւ Հայոց Մե՛ր :

Այսինքն ի բուսականութեան Փրկչի
 $797 - 2 = 795$ եւ ի Հայոց բուսականութեան
 $244 + 551 = 795$:

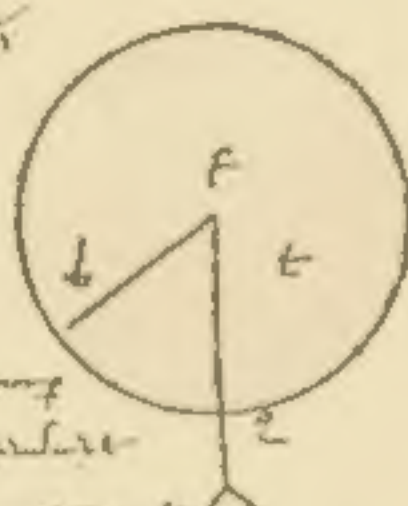
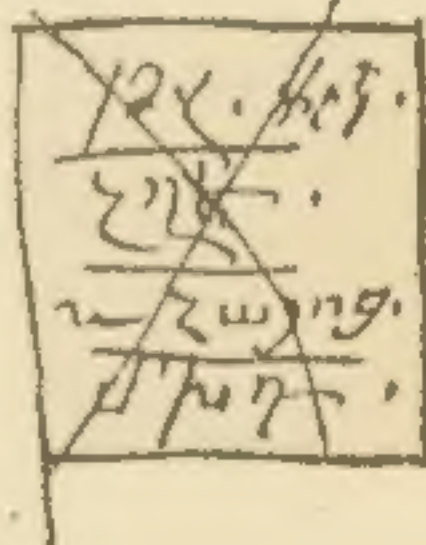
Ինձի կը թուի թէ այս 795 բուսականը
թարգմանիչի կը պատկանի, որ իր անունը
թագցնելով թարգմանութեան տարին նշա-
նակած է :

6 Յունուարի 1960 :

ՀԵՂԻՆԱԿԸ

[illegible]

1848

[illegible][illegible]

ԵՐԿԼԻԴԵՆՑ

ԳԻՐՔ ՅԸՂԸԳԾ ՏԸՐԵՐԸԾ ԵՐԿՐԸԶԸՓՈՒԹԵԸՆ

1. Երկրիդէս (Έρριθίδης), որուն ծննդւ-
փայրն անձանօթ է, ծաղկած է Պաղամէս
Եղբայրասէրի սրով (285—247)։ Կր դասա-
խօսէր Վեդեքսանդրիա։ Ստեղծադարձ ողմիտ
մը շէր Երկրիդէս, բայց զիտցաւ իւր նա-
խադնեքու տեսութիւնները Էնթարկէյ յօրի-
նումածական դասաւարտութեան¹։ Իր նշանա-

¹ Երկրիդէսն անձին եւ որուածոց մասին տե՛ս
Christ-Schmid, Geschichte der griechischen Litera-
tur, II, I (München 1920), էջ 273—276։ Երկրիդէսն
որուատիքը գեղեցկօրէն ՚հասած է ժԷ դարու հայ
երկրաչափ մը, որուն տողերն են յաջորդա թիւր ՅՈՎ
ամբար յոռաջ քան զԲրիտոս, յարեալ գերադանձ եր-
կրաչափն Երկրիդէս Վեդեքսանդրացին, այր ի նորու-
թեան մտաց եւ ի հանաւար նորադատութեան սքանչելի
Ստեղծէն քաղցրափաստակ մեղուաց անխոնջ երկասի
րութեամբ՝ որ ինչ միանգամ ի զիրս իմաստասիրաց
նախ քան զինքն ծաղկելոց երկրաչափական հասար էին
եւ զիտք, ի մի բնիւ մատենի հաւաքեալ ամբարեաց
եւ յիւրմէ եւս բազում նախադասութիւնս, եւ յալո-
փաղոյն եւս ապացոյցութիւնս յաւել, միանգամայն եւ
գեղեցիկ իմն պարտաւարտչա՛ն կարդալ յերիւրեաց
զնոսին, որով ոչ սակաւ հորդեաց գշաւիդ ուսման
նաւրը զիտութեանս, զի իրր ոսկեղէն իմն շղթաց աղ-
խաղիւեաց բնզ միմեանս գսկորունս եւ գնախաղասու-
թիւնս, որով իմաստք նոցին զմիմեանս ունին եւ մի-
մեանց գնետ գան, եւ այսու գործով մեծապատիւ եւ

ւոր դործն է ժողջելն, «տարերք» անուանուած Երկրաչափական—ուսողական աշխատասիրութիւնը, բաժնուած 13 դրժերու, որոնց բովանդակութիւնն է. Ա.—Զ դիրք՝ Հարթաչափութիւն, է թ՝ Թուարանութիւն, Ժ՝ Քանիօնութիւն, ԺԱ. ԺԳ՝ Հաստատաչափութիւն:

Եւկլիդէսի այս աշխատութիւնը Երկար ժամանակ Երկրաչափութեան դասադիրք դործածուեցաւ նախ Յոյներու, ապա՝ Ը. դարէն սկսեալ Արաբացիներու քով: Բնչախոս թարգմանեց զայն լատիներէնի Էս այսպէս նաեւ Արեւմուտք տարածուեցաւ: Այնուհետեւ լոյս տեսան նաեւ նորագոյն լեզուներով թարգմանութիւններ:

Յունարէն բնագրին առաջին տպագրութիւնը տուաւ Տ. Crynæus ի Բաղէլ 1553ին: Անտեսեյով գործիս գանադան տպագրութիւնները՝ յիշենք հոս J. L. Heibergի և H. Mengeի քննական հրատարակութիւնը 7 հատորի մէջ, լոյս տեսած 1883—1889 տարիներուն ի Լոյսպցիզ: Ութերորդ հատոր մ'ալ տւելցաւ անոնց վրայ 1916ին, որ կ'ամփոփէր իւր ծոցը նոյն մատենագրին վերադրուած գանադան գործերը:

Զ. Ինչպէս Լատինիք և Արաբք, նոյնպէս մեր նախնիք հոգ տարած են թարգմանել

մեծանուն հանդիսացաւ, և իրր գլուխ և իշխան Երկրաչափից ևս առաջին հանդիսացուցիչ գիտութեանս պատուիս (Զ. Սահակ Վ. Պրոնեան, Երկրաչափութիւն, Վենետիկ 1794, էջ 19):

Եւ կլիզեայ Երկրաշափութիւնը : Այս մասին
տառջին տկնարկութեան կը պատահինք իմաս-
տասիրական գրականութեան սիրահար Գրի-
գոր Մաղիսարոսի Թղթերուն մէջ : Սա իւր
առ Սարգիս վարդապետ գրած թղթին մէջ՝
իրեն համար բնական, իսկ մեզ համար
խրթնարան ոճով սյուղէս կ'արտայայտուի
Եւ կլիզեայ գրումքիս հայերէն թարգմանու-
թեան մասին՝ .

«Վասն զի ոչ եմք երբեք գաղարկայ ի
թարգմանութենէ ևւս . բազում մատեանս ,
զորս ոչ եմք գտեալ ի մեր լեզուս՝ գերկուս
մատեանսն Պղատանի , զՏիմէոսի տրամարա-
նութեանն ևւ զՓեղոմիսի , յորս բոլոր ճատն
նախադիտականին այն պարփակեալ կայ , ևւ
զայլս բազումս յիմաստասիրացն . իւրաքան-
չիւր մատեանքս այս մեծագոյն է քան զՏա-
րեւոր տօնականս , բայց ևւ գտեալ մեր իսկ ի
հայ լեզու գրեալ թարգմանչացն զգիրս Ողոմ-
պիոգորոսի , զոր Դաւիթ յիշատակէ , կարի
յոյժ սքանչելի ևւ հրաշալի բանաստեղծու-
թիւնս մակաւասար բոլոր իմաստասիրական
բանից . գտեալ եմ ևւ զԿալիմաքոսի ևւ զԱն-
դոօնիկեայն ի հայ լեզու . բայց ևւ զԵրկրա-

² Գրիգոր Մաղիսարոսի Թղթերը . հրտ. Կ Կոս-
տանեանց . Աղեքսանդրապոլ 1910 . էջ 68 (Թուղթ ԻԱ) :
Յառաջրեբութիւնս Կոստանեանցի հրատարակութեան
համաձայն է . նոյնպէս ունին նաեւ Վիեննայի ևւ Միւն-
խէնի օրինակները : Տես նոյնը նաեւ M. Leroy, Gre-
goire Magistros et les traductions arméniennes
d'auteurs grecs, p. 279—281 .

չափականն զԵւկլիդոսին սկսայ թարգմանել .
 և և թէ տակաւին կամեացի Տէր Երկարանալ
 մեղ ի կենցաղումս , բազում հոգս յանձին
 կալեալ զմեացեալսն բոլոր Յունաց և Ասոր-
 աց թարգմանել ոչ զանդադեցայց» :

Հաստատած իս պարբերութիւնը՝ «բայց և
 զԵրկրաչափականն զԵւկլիդոսին սկսայ թարգ-
 մանել» , բնականաբար կապւած ի տեղիք պիտի
 չիմացուի բնթերցողներուն , թէ Եւկլիդոսի
 Երկրաչափականին թարգմանիչը ուրիշ մը
 քան Գրիգոր Մաղխատրոս եղած ըլլայ : Այս-
 պէս ալ հասկցուած է Մաղխատրոս առ հա-
 սարակ տմէնէն : Այս բաղմահանդայց հա-
 տատած իս ուշադիր բնթերցումը , սակայն ,
 պէտք է պահանջէր բնթերցողներէն նախ լու-
 տարանութիւն բնադրին և ապա մեկնութիւն
 խմատին : Որչափ ալ խրթնաբան արտայայ-
 տութեանց սիրող է Մաղխատրոս , բայց և
 այնպէս չեմ կրնար հաւատալ , թէ հաստատած
 սոցս ձեռի մէջ դուրս ելած ըլլայ իր մտածո-
 գութենէն : Ինչ կը թուի թէ հաստատածս , ըլ-
 լայ գրչադիրներու անուշադրութեամբ , ըլ-
 լայ ուրիշ պատճառով , կրած է խանդարում ,
 աւելի ձիշղ տողերու հաւատաճութիւն .
 ուստի և կը կարօտի վերականգման : Եւ
 կ'առաջարկեմ կարդալ այսպէս .

ա. «Ոչ եմ քերքեքողադարեալ ի թարգմա-
 նութենէ : Գ. Բայց և զտեալ <ի> մեր իսկ
 ի հայ լեզու գրեալ <ի> թարգմանչացն՝
 զգիրս Ողոմպիոդորոսի , զոր Դաւիթ յիշա-

տակէ՝², կարի յայժ սքանչելի և հրաշայի բա-
նաստեղծութիւնս մակաւատար քոյոր իմաս-
տասիրական բանից. Գտեալ եմ և զԿալիմա-
քոսի և զԱնդրոնիկեսայն³ ի հայ լեզու. բայց
և զԵրկրաչափականն զԵկլիպոսին: Եւ Ես
բազում մատեանս, զորս ոչ եմք գտեալ ի
մեր լեզուս՝ զԵրկուս մատեանս Պղատոնի⁴,
զՏիմէոսի Տրամարանութիւնն⁵ և զՓեղոնի,
յորս քոյոր հասն⁶ նախադիտականին Աս-
տուծոյն⁷ պարփակեալ կայ, և զայլս բա-
զումս յիմաստասիրացն իրաքանչիւր —
|Մատեան| |ը|ս այս⁸ մեծադոյն է քան զՏա-
րեւոր Տօնականս և սկսայ թարգմանել.

² Տես Պիքք Սահմանաց Գաւթի Անյաղթի, էջ 161,
տպ. Վենետ. 1877

³ Կալիմաքոսի Καλλιμαχος, և Անդրոնիկեսայ
(Ανδρονικος) զործերը հայերէն թարգմանութեամբ
զեռչեն յայտնուած Անդրոնիկոս Պերիպատիկեան Հոս-
գոցի կ'ականարկուի հաս, որ Արիստոտէլի գրուած ք-
ները ցանկած էր:

⁴ Պղատոնի զործերէն թարգմանած է Պրիգոր
Մագիստրոս հետեւեալ մասերը.

1. Եկլիպոսն կամ յաղագս Սրբայ (Էւմեդոսոս).

2. Սոկրատայ պատասխանի (Απολογία)

3. Տիմէոս (Τιμαίος) — զՏիմէոսի ժամանակէն ըսել
մէսի.

4. Յադուդս Ռիֆնաց (Νόμοι).

5. Ի Միկուփս և յաղագս օրինի (Μικτοί).

Առաջին 1 — 4 հրատարակուած են ի ձեռն Հ. Ա.
Սուքրեանի, Վենետիկ 1877 թիւ 4 — 5. տնդ., 1890

⁶ Տպ. տրամարանութեան Այսպէս Միլոնիսէի
օրինակը

⁷ Տպ. հասան:

⁸ Տպ. այն:

⁹ Մագիստրոս կ'ականարկէ հաւատարէն ձեռքի տակ
ունեցած յունարէն իմաստասիրական գրուածներու
Հաւատածոյք մը:

Եւ Եթէ տակաւին կամեացի Տէր Երկարանայ
մեզ ի կենցաղումս՝ բազում հոգս յանձին, կա-
լեալ զմնացեալսն բոլոր Յունաց եւ Ասորոց
թարգմանել ոչ զանդադեցայց» :

Հաստատածս այսպէս զաստարելով ինք-
նին դուրս կը կարկատի պարզ իմաստք . այն
է . Մաղխատրոս թարգմանութիւններու ձեռ-
նարկելէ յառաջ նախ հետապօտած է , թէ նախ-
նիք հին իմաստասէրներու ո՛ր գրուածքները
թարգմանած են . եւ Երեւան բերած է նախ-
նեաց թարգմանութեամբ . Սղիմսլիոյ որոսի ,
Կալլիմաքոսի , Անդրոնիկոսի եւ Եւկլիդէսի
գործերը : Ապա կը յայտնէ թէ ներկայիս
գրուած է Պատտոնի երկու տրամաբանու-
թիւններու՝ Տիմէոսի եւ Փեդոնի թարգմա-
նութեամբ , որոնց պիտի յաջորդեն ուրիշ-
ներ , այսպէս , ինչպէս յիշեցինք՝ Եւթիմիոսն ,
Պատմասխանի Սկրատայ , Օրէնք եւ Մինոփս ,
գործնք իրօք ալ թարգմանած է :

Ըստ այսմ Եւկլիդէսոյ Երկրաչափականը
գտած էր նա նախնեաց թարգմանութեամբ .
եւ արդէն , ինչպէս պիտի տեսնենք , տասը
լեզուէն աւելի բնաիր է եւ աւելի հին , քան
Մաղխատրոսի անհարթ լեզուէն .

Յ . Պրիլոքը Մաղխատրոսի այս Թղթէն մոյո-
րուած ¹⁰ , ի շարս անոր թարգմանութեանց յի-

¹⁰ Առաջին անգամ աշտարակին գործուցած է
Մաղխատրոսի այս տեղւոյն Հ . Ս . Պրոնեան , Երկրա-
չափութիւն , էջ 20 . ուր յիշելով թէ Եւկլիդէսոյ Եր-
կրաչափութիւն «գրեթէ յամենայն լեզուս թարգմա-
նեալ է ոչ միայն Եւրոպացոց , այլ եւս եւ Արեւե-
լեաց» , կ'աւելցնէ . «արդէս եւ ի մեր հայկազեան լե-

չամ է նուկրիդեայ այս գրութեամբը նաև: Quadro delle opere di vari autori anticamente tradotte in Armeno, Venezia 1825 գործին անանուն հեղինակը, ինչպէս ինձ էր թուի՝ Հ. Մկրտիչ Աղերեան, որ այսպէս էր գրել (էջ 34), խօսելով ժԱ. դարուն ի ձեռն Մադխարոսի թարգմանութեանց վրայ. «Geometria, o Elementi della Geometria di Euclide Di lui ci fa menzione il nostro traduttore (Grigorio Maghistros) nella lettera suinentovata, (a Sergio Dottore di Sevan), ed attesta d'aver intrapreso a trasportarla dal Greco in Armeno Nulla di meno noi che al sommo segno afflitti deploriam la perdita dell' antecedente opera Platonica, consolarci dobbiamo almeno per la esistenza de' pochi frammenti, che ci e dato di leggere ne i libri Armeni di questa opera geometrica»

Ասկէ յայտնապէս էր տեսնուի, թէ հեղինակը ձեռքի տակ ունեցած է նուկրիդեայ գործը: Այս մասին աւելի բացայայտ են Հ. Մ. Աղերեանի տողերը Նոր Հայկազեան Բաղրքի Ներածութեան մէջ, Ա. (1837), էջ 12ա. «նուկրիդեայ . . . համառօտ գիրք յա-

յու թարգմանեալ է յողնական մշտին Հայաստանեայց յայժմոսութեան պերճապատի: Գրիգոր Մադխարոսիչիանն զոր սրինակ ինքն իսկ վկայէ ի թղթին՝ որ առ Մարդիս վարդապետ սոաջնորդն Սեւանայ՝ Նոյն կարծեաց էր հետեւէր նաև: Հ Ա Բաղրատունի, տե՛ս Աղիւնեան, Դասական Հայերէնը և Վիեննական Միջ թարեան դպրոցը, էջ 180:

դադարձաբերութեան Երկրաչափութեան թարգմանութիւնն երեւի լինել Գրիգորի Մադիսարոսի՝ ըստ խառնարանութեան նորա՝ շարժիչ ուժն, այլ ուրեք սփերեւանշարժանութիւն՝ առաւել լանճատութենէ զբնաց՝ Այն բարձրագիւղացիները նոյն Բաղրբին մէջ, որոնք բազում են Եւկլիդեսոյ Երկրաչափութեան հայերէն թարգմանութենէն, զոչ Կատան թէ ՆշԲի հեղինակներու մտաշելի եղած է ձեռագիր մը, եւ այն վերահասի Միսիթարեան Ստեփանոսարանի ձեռագիրներէն

Արտղն թէ թարգմանուած էր Եւկլիդեսոյ Երկրաչափութիւնն հայերէնի եւ այս թարգմանութիւնը, թէպէտ ի սակաւ պատասխա հասած է մեղի, ծանօթ էր արդէն 1825-1837 տարիներուն Հակոբակ այսիրոյ գութեան, շնորհիւ Սարգեան 1884ին երեւան հանելոփ նոյնին պակասաւոր օրինակ մը Պատիւայի հայերէն մէկ ձեռագրի մէջ, իբրեւ Երազիտ պատասխի ի զբաց Տարեբացն Երկրաչափութեան Եւկլիդեսոյ Աղեքսանդրոսի ին թարգմանութեամբ նախնեաց լոյս կրնծայէր՝ Հրատարակչին անծանօթ մտադած եւ ոչ միայն Մադիսարոսի վկայութիւնն եւ Quadroի եւ ՆշԲի լիչեաց տեղիքները, այլ եւ Միսիթարեան Ստեփանոսարանի աւելի կա-

¹ Արտաշեսյութեան այս ձեւը զոչ Կատայ օր ՆշԲի հեղինակները զերազստութեամբ միայն Մադիսարոսի կը վերագրէին թարգմանութիւնն Բարձրագիւղացի 1884, էջ 30-31:

տարեալ օրինակը : Իբժէ աւելի բան չի գիտեր այս մասին 2. Գ. Զարպէանական¹³ :

Այսպիսի պարագայի մէջ դարձանալի պիտի չերեւոյ, Լթէ ուրիշ գիտնական մը, հայերէնագէտ Մ. Leroy, հետաքրքրուելով Եւկլիդէայ հայերէն թարգմանութեամբ, իւր աշբերը դարձնէր դարձեալ Պատիայի թերահատար օրինակին, երկրորդ հրատարակութիւն մ'ալ տալու համար. Մ. Leroy, La traduction arménienne d'Euclide¹⁴ : Մ. Leroy իւր քննական հրատարակութեան կցած է հայ բնագրէն բառական թարգմանութիւն մը յաւաներէն լեզուով եւ ներածական եւ բանասիրական նկատողութիւններ հայերէն թարգմանութեան մասին. գեղեցիկ աշխատութիւն մը, որ արժանի է ամէն հիացմունքի :

Հայերէն թարգմանութեան մնացորդին այս թերահատար հրատարակութիւնները հարկ կը դնեն իմ վրաս միասնադամ լոյս բնծայել հայ բնագիրը իւր ամբողջութեան մէջ :

4. Զեռագիրք : Եւկլիդէայ Երկրաչափութեան հայերէն թարգմանութիւնը մեղի հասած է երեք ձեռագիր օրինակներով :

ա. Pavia, R. Biblioteca Universitaria, Fondo Aldini, No 178 : Պատիայի Համալսարանի այս ձեռագրին մանր նկարադրու-

¹³ Մատենադարան հայկական թարգմանութեանդ նախնեաց : Վենետիկ 1889, էջ 432 :

¹⁴ Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves, t. IV (Bruxelles 1936), 785-816 (Melanges Franz Cumont).

թիւնն ունիմ աչքիս առաջ, գրի առնուած
 † 2. Գրիգորիս Գալէմքեաբեանէ : Ձեռագիրս
 ժողովածոյ մըն է իմաստասիրական գրուած-
 ոց, որ կը բովանդակէ 1. Թղ. 1 — 12բ. Բա-
 րապարկ : 2. Թղ. 13ա — 24բ. Արիստոտելի
 Յաղագս Աշխարհի (սկզբէն պակասաւոր) և
 Յաղագս Առարինութեանց : 3. Թղ. 25ա —
 26բ. Այլուստ. Կնիքն է Էրորդ դոր Էրաց
 դատն : 4. Թղ. 27ա — 108բ. Պորփիրի Նե-
 բաժութիւնն և Մեկնութիւնը : 5. Թղ. 110բ —
 116բ. Եւկլիդեսոյ Երկրաչափութիւնը (սկիզ-
 բէն պակասաւոր) : Ձեռագրիս գրչութիւնը
 ԺԳ. դարու վերջին քառորդէն կ'երևայ :
 Նմոյշ մը նմանատպութեամբ տուած է Leroy
 (անդ, էջ 786—788) : Ձեռագրիս նկարագրու-
 թիւնը տուած է նաեւ F. C. Conybeare,
 Anecdota Oxoniensia, Oxford 1892, էջ XXX
 XXXII — Փր. Կ. Կոնիբեր, Քննութիւնը
 դրոց Դաւթի Անյաղթի ևն. թարգմ. Հ. Յ.
 Տաշեան, Վիեննա 1893, էջ 51 — 53. և Leroy,
 էջ 785—788 :

բ. Tübingen, Universitätsbibliothek, cod
 arm. 74 : Տիւրինդէնի այս ձեռագիրն ալ ժո-
 ղովածոյ է իմաստասիրական գրուածներու,
 հետեւեալ բովանդակութեամբ. 1. Թղ. 2ա —
 25բ. (Յովհաննու Դամասկացոյ) Յաղագս
 դոյի էութեան, Բազրատ Մամիկոնեանի
 թարգմանութեամբ : 2. Թղ. 35բ — 39ա. Գիրք
 Եւկլիտոսոյ Յաղագս տարերաց երկրաչափու-
 թեան : 3. Թղ. 39ա — բ. Յաղագս երկրաչա-

փութեանն (մղոնաշափք) : 4. Թղ. 39բ
 40ա. Աստեղարաշխական Երկրաշափութիւն
 5. Թղ. 40ա—41բ. Յաղաղս թուականու-
 թեան (Էւ) Կշռոց. 6. Թղ. 41բ—44ա. Արիս-
 տոտելի Ժ. ստորոգութիւնքն. 7. Թղ. 44ա—
 44բ. Եղնականն ասացեալ փասն արարչու-
 թեան ասուրց. 8. Թղ. 44բ. Դիտնէսիոսի ա-
 սացեալ փասն Նրեչտակաց. 9. Թղ. 45ա—97բ.
 Ստորոգութեանցն Արիստոտելի Լուծմունք
 10. Թղ. 97բ—143ա. Լուծմունք Պորփիրի.
 Շարունակութիւնն (Բ. Մասր, Թղ. 149ա—
 218ա) այլ գրչէ է, 1457էն, զոր նկատի չենք
 առներ : Ամբողջ Ա. Մասր մէկ գրչէ է, հա-
 տանորէն ԺԻ դարուն արտադրուած օրինակէ
 մը, որ ժամանակաւ սեղանականութիւնն Էդած
 է Սմբատ Գունդստարչի († 1276) : Ձեռա-
 գրիս մասին տես Finck-Gjandschezian, Ver-
 zeichnis der armenischen Handschriften der
 Kgl. Universitätsbibliothek, Tübingen 1907,
 էջ 111—113 :

Գ. Վենետիկ, Մխիթարեան Մատենադա-
 րան : Համաձայն համառօտ ցուցակի մը, զոր
 ունիմ արամադրութեանս տակ, Եւկլիդեսյ
 Երկրաշափութիւնը կը գտնուի նոյն Մատե-
 նադարանի Յովհ. Դամասկացոյ գրութիւն-
 ները բաժանդակող Բ. նստրադիր օրինակին
 մէջ : Ձեռագրիս մասին անդրադոյն տեղե-
 կութիւններ կը պակսին ինձ : Ձեռագիրն բլ-
 րաբով նստրադիր, հաւանորէն ԺԶ. Ժէ. դա-
 րէն է : Այս օրինակը աչքի առաջ ունեցած

Լն Quadropi Լ. Ն. Շի հեղինակները : Որքան
կարելի է գտաւ յատաճ բերում կոչում-
ներէն , ծագած է ձեռագիրս Տիւրքիցէնի օրի-
նակէն , միջնորդապէս կամ անմիջնորդապէս .

Տ . Ըստ բաժանդակութեան նոյն բնագիրը
կ'ընծայեն յիշեալ երեք ձեռագիրներն ալ .
Պատիպի օրինակէն թուղթ մ'ինկած ըլլալով՝
կը պակսի հոն բնագործակ հաստատմ մը , որ
կը պարունակէր Երկրաչափութեան սկզբնա-
ւորութիւնը . Այս պակասը կը լրացնեն Տիւ-
րքիցէնի Լ. Վենետիկի ձեռագիրները . Ըստ
այսմ Եւկլիդեսոյ Երկրաչափութիւնը երեք
ձեռագիրներու մէջ ալ նոյն ծաւալով պա-
հաւած է , պարունակելով սկզբնազրին Ա .
դրոց տառքին ութը , Heibergի հրատարակու-
թեան 1 — 16 էջերը միայն . Այսքան միայն
թարգմանուած էր . Չենք ուզեր հաստատել ,
թէ հոյ թարգմանիչը Եւկլիդեսոյ լայնածաւալ
գործէն հաշակ մը միայն տալ փափաղած
ըլլայ . Եւ թէ Գրիգոր Մագիստրոս կ'աւել
Մարդիս փարդապետին , թէ երեսն բերած է
« Եւկլիդեսի Երկրաչափականն » . հայերէն
թարգմանութեամբ , անշուշտ չէր իմանար
անով այս գոյնը բեկորը , որուն գիտար թէ Լ .
այսօր մեզի համար բանասիրօրէն հետա-
քրքրական , բայց իմաստասէր Մագիստրոսի
համար չէր կրնար շահագրգիռ նկատուիլ .
Այս մտածմունքը կը մզէ զիս Լնթագրելու ,
թէ նախնիք ունէին հայերէն թարգմանու-
թեամբ Եւկլիդեսոյ գէթ Երկրաչափութեան

II.—2. գրքերը Յամենայն գէսս այդ բն-
դարձակ աշխատութեան փոքր մէկ բեկորը
միայն մատչելի է այսօր մեզի. և հարկա-
դրուած ենք անոր վրայ կենդրոնացնել մեր
ուշադրութիւնը

Եւ կրիղեայ Երկրաչափութիւնը իբրեւ տե-
սակ մը գիտնական մատենագրութեան,
կ'արժնցնէ ասանձին հետաքրքրութիւն, այնու-
մտնուանդ, որ աղքատ է հայ մատենագրու-
թիւնը այս տեսակին մէջ:

Ս. Սրովհետեւ թէ Ստ. քրեան եւ թէ Leroy
իրենց հրատարակութիւնները Պաւիայի թերի-
օրինակի վրայէն կատարած են, և այսպէս
արդէն բեկորով մեզի հասած բնագրի մը բե-
կորիկը հրատարակի վրայ դրած, անհրա-
ժեշտ կը համարեմ բեկորս իւր ամբողջու-
թեամբ լոյս բնծայել, հիմ ասած Տիւրին-
դէնի ձեռագիրը (T). իսկ Պաւիայի (P) օրի-
նակին բնթերցուածները կը ներկայացնեմ
Բաղմափէյի (B) եւ Leroyի (L) հրատարա-
կութեանց վրայ յեցած: Վենետիկի (V) ձե-
ռագիրը չունիմ արամագրութեանս տակ.
կ'օգտուիմ այն կոչումներէն, դարձնք յատույ
բերած է ՆՆԲ:

Բնագրին մէջ ներկայացուած Երկրաչա-
փական ձեւերը ասնուած են Heibergի հրա-
տարակութենէն. թէ Պաւիայի եւ թէ Տիւրին-
դէնի օրինակներու մէջ կրած են անոնք ձեւա-
փոխութիւններ աստուել կամ նուազ չափով.
Պաւիայի ձեռագրին նմանատպութիւնը տուած
է Leroy:

7. Հայերէն թարգմանութիւնս կատարուած է յունարէն սկզբնաղբէ : Աւքի տաճունիմ Heibergի վերակադմած յունարէն բնագիրը : Համեմատելոյ Հայ թարգմանութիւնս սկզբնաղբին հետ կը տեսնուի, թէ թարգմանիչը ձեռքի առկ ունեցած է օրինակ մը, որ կը պատկանէր խումբի մը, որ բաղմօք կը շեղի Heibergի նախընտրած բնաղբէն : Այդ խումբը կ'ընծայէ բնթերցուածներ, որոնք ծանօթ են Heibergի գործածած ձեռագիրներու . բայց կան նաեւ ծանրակշիռ շեղումներ, որոնք սեպհական են իրեն : Հաւանօրէն թարգմանիչը սպասուած է ձեռագիրներու խումբէ մը, որ է . դարուն գործածական էր բիւզանդական դպրոցներու մէջ : Այս տեսակէտէ հետաքրքրական է հայերէն բնաղբիւս, խմբաւորելու համար Եւկլիդեսի գործին յունարէն ձեռագիրները : Բանասիրական աշխատութիւն մը, որը կը թողունք մասնազէտ բանասէրներու :

8. Հայ թարգմանիչը 572—600 շրջանին ծագեալ ձեւեղանակէր դպրոցներու շէր պատկաներ . Այդ թուականէն յառաջ շէր կրնար ըլլալ . նաեւ ոչ ուշ քան Բ. դար : Թարգմանիչը տեղեակ է նիւթին . հմուտ է նաեւ հայերէն լեզուի . չի միտիր ձեւեղանակէր դպրոցի, չ'ախորժիք արուեստական ոճէ . կը սիրէ արտայայտուիլ պարզ, իմանալի ըլլալու համար : Կարգացած է ձեւեղանարան դպրոցի գրականութիւնը . իրացուցած է անկէ բառեր,

ասութիւններ : Կր թարգմանէ աղատօրէն ,
ստանց խտախ կապուելու յունարէն բնա-
ղրին , ստանց ստրկօրէն հետեւելու յունարէն
շարադասութեան եւ բառակադմութեան :

Նկատի առնելով թարգմանչի այս յատ-
կութիւնները , կր թուի ինձ , թէ կրնանք դա-
նիկա նաեւ յանուանէ կոչել :

Ս. Աչքի առաջ ունինք Անանիա Շիրա-
կացին եւ անոր ուսուցիչը Տիւքիկոս : Թէ ու-
սուցիչն եւ թէ աշակերտը հմուտ համարու-
ողութեան : Կր պատմէ Անանիա թէ ինքը «յոյժ
կարօտեալ արուեստիս համարողական» կր
փափաքի ուսանիլ դայն . բայց «ի Հայս ոչ
դաի մարդ , որ դիտակ էր իմաստասիրու-
թեան (այն է համարողութեան) եւ ոչ զիրք
արուեստից դաի յաշխարհիս : Ապա դիմեցի
յաշխարհն Յունաց եւ հասի ի Թէոդոսւո-
ւիս» . Հոն կր լսէ թէ «դոյ այր մի համարող
յաշխարհին Չորրորդ Հայոց (ի) Տիգրանա-
կե րա» , Քրիստոսատուր անուն նորա . եւ
չողայ (եւ) արարի առ նմա աւուրս վեցամ-
սեայ (ժամանակի) . եւ տեսի զի ոչ ունէր
դրովանդակ արուեստն , այլ աստի եւ անտի
ծայրաքաղ» : Յետ երկար թափառումներու
կր գտնէ ի վերջոյ ի Տրապիզոն համարողու-
թեան արուեստի հմուտ ուսուցիչ մը յան-
ձին Տիւքիկոս Բիւզանդացոյ , որ բացի մեծ
դիտնական ըլլալէ , էր նաեւ քաջ հայերէնա-
դէտ : «Կայր առ նմա , կր գրէ Անանիա , ան-
շաի գրեանք , գաղտնիք եւ յայտնիք եւ ար-

տաքինք, արուեստականք եւ պատմադիրք, բժշկականք եւ ժամանակագիրք» : Եւ Տիւքիկոս «թարգմանութեան այնպիսի ունէր շնորհիւ Հոգւոյն սրբոյ, <զի> իբրեւ կամէր թարգմանել, գոյնաւորէն գրեալսն ի հայ <լեզու>, ոչ գեղերունն առնէր, որպէս դայլ թարգմանիչսն. հայերէն ընթեռնոյր լեզու իբրեւ գհայերէն գրեալսն» : Տիւքիկոս «սիրեաց զիս որպէս որդի», կը գրէ Անանիա, «եւ ուսայ իւրով դարուեստ համարողութեան» : «Եւ կեցիսս նմա ամս ութն եւ ոսեալ հմուտ եղէ զբոց բարձայ, որք չէին թարգմանեալ ի մեր լեզու» : Եւ կ'աւելցնէ. «Եւ ես արուսդս ի Հայաստանեաց ուսայ ի նմանէ գհգոր արուեստս (համարողութեան) եւ բերի յաշխարհն մեր»¹⁵ :

Անանիա բերաւ ի Հայս համարողութեան արուեստը անշուշտ ոչ միայն համբարելով զայն իւր մտքի շտեմարանին մէջ, այլ եւ մատենագրութեամբ, այս ինքն հայացնելով յունարէն համանիւթ գրականութիւնը, կամ իւր իսկ սեպհական քրտինքով եւ կամ ի ձայնէ Տիւքիկոսի գրի առնելով : Վաստակը ութը ձիւց տաքիններու :

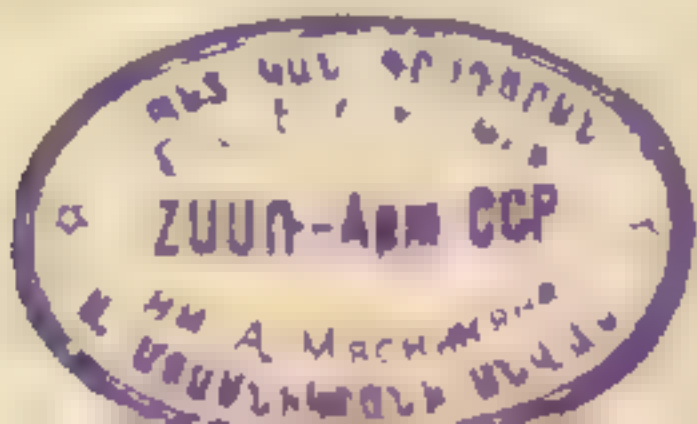
Եթէ Անանիա առ ոտս Տիւքիկոսի ուսած է համարողութեան արուեստը, առանց տարակուսի իբրեւ զասագիրք ունէր ձեռքի տակ Եւկլիդեսի Տարեւքը, եւ այն Տիւքիկոսի

¹⁵ Անանիայի Շիրակունայ Անացորդք բանիդ ի յոյս ամ Գ. Պ(ատկանեան), Ս. Պետերբուրգ 1877. էջ 1-3 :

հայերէն թարգմանութեամբ : Չենք կրնար հաւատալ, թէ Անանիա կարճ ժամանակի մէջ ուսած ըլլար յունարէնը, այնքան, որ կարենար խոր ուսմունքը ներկայացնել յունարէն սկզբնաղբի վրայ ընել :

10. Տիւքիկոս հմուտ էր համարուցութեան արուեստին, միաժամանակ ծանօթ հայերէն լեզուին : Անիկա թարգմանած ըլլալու է ներկայաց Տարեբքը խոր աշակերտին համար կամ անձամբ եւ կամ հայերէն թերթորութեամբ եւ Անանիայի գրչութեամբ : Բնականաբար այս գէղարին պիտի պահանջէր պէտքը, որ թարգմանիչը աւելի իմաստի պարզութեան քան ընտրին հաւատարմութեան ուշադիր ըլլար :

Թարգմանիչը թէպէտ կը գտնուի հելլենոստան գաղթի ապրելութեան տակ, բայց էնթարկուած չէ ոչ բերականութեան եւ ոչ ալ բառակերպութեան մէջ անոր նորաձեւութեանց : Ծանօթ են իրեն հելլենոստան գաղթի բառարանէն ինչ ինչ բառեր, այսպէս ներգործեմ (տ. 128), պարունակեմ (տ. 32, 43, 19), պարագրեմ (տ. 125), պարագրութիւն (տ. 30), բայց գիտէ գտնոյթ իրրեւ հայերէն գիտական լեզուի մէջ ընդունուած բառեր եւ կը կիրարկէ գտնոյթ ապատօրէն, առանց ձգակու յունարէն ընտրին բառակերպութեան նմանոյ ըլլալու : Յունարէն *περιέχω* հայացուցած է պատեմ, պարագրեմ եւ պարունակեմ. իսկ պարագրութեամբ անիկա ու-

41366-68

դած է բացատրել ընադրին *ὁ τινος ἐστὶ πῖ-
ραξ* . Այսպէս նաեւ *περιφέρω* , աղատօրէն
արտայայտած է պարունոց եւ պարունակոց
բառերով , փոխանակ հետեւելու հելլենարան
դպրոցի պարբերեմ եւ նման բառակերտու-
թեանց :

Եւ եթէ պատահի յունարէն սկզբնադրին
մէջ մասնագիտական բառերու կամ առու-
թեանց , կը նախընտրէ միտքը արտայայտել
քան բնագրօս բառակերտութեանց դիմել .
սւրբիչ տեղեր կը դիմէ փոխառութեան ,
լաւ համարելով յունարէն բարձր քան տնոր
բոնի հայացումը . այսպէս յն . *ὁ ἀμετρος* ,
որուն միտքը կ'արտայայտէ երկակտուր հայե-
րէնով , իբրեւ մասնագիտական բառ փոխ
կ'առնէ տառադարձութեամբ դիւանադուլն ,
պիտի սպասուէր դիւանադուս . հոս հելլենա-
րան դպրոցի աշակերտ մը մեղի պիտի հրամ-
ցնէր տրամաչափ : Այսպէս նաեւ յն . *χέντρον* ,
որուն միտքն է սիւզոց (տ . 38) , կը տառա-
դարձուի կենտրոլն (կենդրոլն , փոխ . կեն-
դրոն) :

Այս կէտը ուշադրութիւն պահանջուի հա-
մար թարգմանիչն եւ Անանիոս Շիրակացին .
Վերջինս կը սիրէ գործածել ինչպէս շատ մը
սւրբիչ հելլենարան դպրոցի բառեր , նոյնպէս
սխալագիծ (ὅτι γρομμά , էջ 36 , 38) , տրա-
մանկիսն (*ὁ ἀγώνιστος*) , տրամաչափական (*ὁ ἀ-
μετροχός*) եւ այլն :

Բառեր բարդելի խառնափառ է թարգմանիչը նաև հոն, ուր կրնար յունարէն բարդ մը դիւրաւ հայտայնել, առանց միտքը թիւրեւ յու. աղտօլէս.

εὐθύγραμμος, ուղիղ դիծ, 20 (փոխ. ուղղադիծ) :

ἑμψυχλως, կէս բոլորի (45, 50) կիսաբոլոր) :

τρίπλευρος, որ երես ունի կողմ, 55, որ երես ունի կողմ, 64 (եռակող) :

τετραπλευρος, որ չորս ունին կողմ, 70 (քառակող) :

ὀρθογώνιος, որ ուղղորդ ունի դանդիւն, 73, այլուր սակայն՝ ուղղանդիւն, 65 :

ὀξυγώνιος, սուր անդիւն, 68 (սրանդիւն) :

τριγωνος, երեք անդիւն, 65, բայց նաև եռանկիսի, 148, եռանկիսի, 135 :

ῥομβοειδής, նման թիւրի (77) :

ἀμβλύγώνιος, բութ անդիւն, 167 (բթանդիւն) եւն :

Կան սակայն բարդ ձեւերս ալ.

ἑτερομήχης, Երկայնաւոր, 73 :

ἰσοσκέλης, հաւասարաբուն, 59 :

ἰσόπλευρος, հաւասարակող, 128, 135, 148 :

τετραγώνος, քառակոյս, 71, քառակուսի, 83 :

Ունինք նոր բարդութիւն մ'ալ՝ վե-
րնութիւն, չարւոյ, 126, հոս «մակերեւոյթ»
իմաստով :

Թարգմանութեանս ոճի եւ լեզուի մասին
Ն. Հ. ի գաղափարներ բնդհանուր ամփամբ ու-
ղիղ է. «հարթ է ոճն» : Հսկասակ սեղմ ոճի,
որով դրուած է սկզբնաղիւրդ, թարգմանիչը
յաջողած է տալ իւր թարգմանութիւնը պարզ
ձեւով եւ հստակի հայերէնով : Եւ երբ Անտ-
նիա Շիրակացի դրուատելով իւր տեսլիչը,
կը գրէ թէ թէպէտ հայ չէր անիկա, բայց
էր «լի իմաստութեամբ եւ գիտակ հայերէն
դպրութեան», կը համարինք թէ բոլորովին
անհաւանական պիտի չերեւոյ մեր էնթա-
դրութիւնը, որով Տիգրիկոսի կը վերադրենք
Եւկլիդեսոյ Տարեբաց թարգմանութիւնը : Եւ
նա թարգմանելով գործս՝ կրնար ուրախ
սրտով կրկնել խօսքերս, ինչ որ բաւ էր
Երրեմն Անանիա Շիրակացւոյ. «Գոհանամ
գլխատուծոյ, որ առաքեաց գրեղ ի խնդիր
իմաստից, ասնել (ասանել) դարուեստս գայս
(գհամարողութեան) ի վիճակ սրբոյն Գրի-
գորի : Եւ առաւել ուրախ եմ, զի յինչն աշա-
կերտի աշխարհն այն. զի ես ի մանկութեան
իմում շատ կացի ի Հայս. եւ աղիտութիւն
էր ի նմա» (Էջ 2) :

Տա՛ր բախար եւ գտնուէր Եւկլիդեսոյ
երկրաչափութեան հայերէն թարգմանու-
թիւնը իւր ամբողջութեան մէջ :

ԵՒԿԼԻԴԵԱՅ

ԳԻՐՔ ՅԱՂԱԳՈՍ ՏԱՐԵՐԱՅ ԵՐԿՐԱՋԱԳՈՒԹԵԱՆ

< ԳԻՐՔ Ա. ՍԱՀՄԱՆՔ >

[Յնտ] ա . Կէտ իր է , որ ոչ ունի մասն :
 Բ . Եւ գիծ՝ Երկայնութիւն տառնոց լայն-
 անութեան :

Գ . Եւ բաժանողակութիւն իւր յերկուս
 Կէտս : 5

Կ¹ . Եւ ուղիղ գիծ է , որ եղեալ է ի վե-
 րայ գիծաց Կէտիցն , որ կան ի վերայ նորա
 րնդդէմ միմեանոց .

Կ² . Եւ կամ գտրձեալ ուղիղ գիծ է կտրձ
 գիծն , որ անկանի ի մէջ Երկուց Կէտից . 10

Ե . Եւ պարզ է , որ ունի Երկայնութիւն
 Եւ լայնութիւն միայն :

Ե . Եւ ուղիղ պարզ է , որ եղեալ ի վերայ
 գիծաց ուղիւ զծին , որ կան ի վերայ նորա
 րնդդէմ միմեանոց : 15

Ը . Պարզ անկիւն է շեղութիւն Երկուց
 գծից , որ եղեալ են յուղիղ պարզի եւ չեղեալ
 ի միմեանս անուղղաբար :

Թ . Եւ յորժամ լինի Երկայն գիծն ուղ-
 զաբղ՝ կոչի ուղիղ գիծ . 20

ԵՈՐԱԳԻՐ՝ Գիրք Եւկլիտտ 1- Եւ TV չեւկի
 դասի Երկրաչափական . Գր . Մտկատարս — Գիրք Ա .
 Մահճանք չունի T — Սահմանաբաւս — իդ բաժանմանց
 քսերո չունի TP, ինչպէս նաեւ յսնարձն թեոս-
 գիրքերէն ոմանք :

1 Տեա տողս ՆՀԲ ք . ք . Կէտ : — 2—8 տողերս
 ՆՀԲ ք . ք . գիծ Եւ ուղիղ — 14 ուղեղ T — 16—18
 տողերս ՆՀԲ ք . ք . անուղղաբար — 18 անուղա-
 բար T : — 19 ուղորդ T :

Ժ . Եւ մինչ յուղղորդ զծի վերայ կանգնի
 ուղիղ զիծ , Եւ առնէ հասասար զերկու ան-
 կիւնան որ ի կողմունան , Երկաքանչիւրքն կո-
 չին ուղիղ անկիւն . Եւ զիծն այն կոչի սին
 25 այնմ զծի , յորոյ վերայ կանգնեալ է :

Ժա . Եւ թէ մեծ լինի քան զուղիղն՝ կոչի
 բութ :

Ժբ . Եւ թէ փոքր քան զուղիղն՝ կոչի
 սուր :

30 Ժգ . Եւ սահման է պարապրութիւն իբե-
 րաց :

Ժդ . Եւ ձեւ է , որ պարունակի ի միոյ
 սահմանէ կամ ի բաղմաց :

35 Ժե . Բոյոր է ձեւ պարզ ուղիղ եւ պատէ
 զնա մի զիծ եւ կայ ինքեան մի կէտ . Եւ զիծ ք
 ուղիղք , որ Էյանեն ի նմանէ՝ բաւանդակին ի
 բոլորին զիծ եւ են հաւ [36բ] ապար միմեանց :

Ժզ . Եւ այն կէտ է կենտրոնն բոլորին ,
 որ է միջոց :

40 Ժէ . Եւ Երկակառուք բոլորին , որ կոչի
 զիամետրոնն , է ուղիղ զիծ , որ անցանէ ընդ
 կենդրոնն բոլորին եւ բաւանդակի յերկուց
 կողմանց ի պարունակեալն զիծ եւ բաժանէ
 զնա յերկուս :

45 Ժբ . Եւ կէտ բոլորի ձեւ այն է , որ պատէ

21—24 տողերս ՆՀԲ Ը .
 Բ . ուղիղ : 21 յուղորդ T վերականկնի T : 26 29
 տողերս ՆՀԲ Ը . Բ . բութ . — 28 զուղիղն T :
 34 35 տողերս ՆՀԲ Բ . Բ . կենդրոնն : 36 ուղեղք T
 38 կէտէրոնն T : 38 39 տողերս ՆՀԲ Բ . Բ .
 կենդրոնն : 40 42 տողերս ՆՀԲ Բ . Բ . Երկակառուք եւ
 կենդրոնն : — 41 ուղեղ T :

դինքն զխամեարսմն . և աղեղնն այն , զոր հա-
տանէ զխամեարսմն ի պարունոց զծէն . և
հառուած բոլորի է ձեւ , որ պատէ զինքն ու-
ղիղ զիծ և մասն մի ի պարունակոց զծէն՝
կամ մեծ և կամ փոքր քան զկէս բոլորի .

ԺԹ . Եւ ձեւք ուղիղ զծից են , որ պատեն
զինքեանս ուղիղ զիծք . և ի նոցանէ որ երիս
ունին կոյս՝ պատին յերից ուղիղ զծից . և
ոյր չորս՝ ի չորից պատին ուղիղ զծից . և
որ առաւել քան զայսսոսիկ՝ նոյնպէս պատին
բոս որքանութեան ուղիղ զծիցն :

Ի . Եւ որ զերիսն ունին կոյս , է ի նոցանէ
որ երեք կողքն հաւասարք են , այն որ հաւա-
սար ունին զկողմունքն միմեանց . և որ հա-
ւասարասրունք կոչին այն են , որ ի կողից
իւրեանց երկու միայն ունին կոյս հաւասարս .
և յանհաւասար կողիցն են որ երեքն ան-
հաւասարք են միմեանց :

Խա . Եւ ի այն ձեւք , <որ> երիս ունին
կոյս . կոյս ի նոցանէ երեքանկիւն ուղղան-
կիւն , այն որ ուղիղ ունի գանկիւնսն , և
երեք |ՅԴա| անկիւն բութանկիւն , այն որ բութ
ունի գանկիւնսն , և երեքանկիւն սուրանկիւն ,
այն որ սուր ունի լերեքանկիւնսն :

47 պարունոց I 49 չիւ
ի I 51 ուղիղ } ասկիւ Լ ր սկսի P զիծ իցեն B: —
52 ուղեղ T: — 54 որք BL պարսին T: — 56 որքու-
նութենէ P ուղեղ T: 57 58 տողերս նշիւ Բ. Բ
կոյս 59 61 տողերս նշիւ Բ. Բ հաւասարասրուն
61 հասարասրուն T: — 65 կա T Գ. անկիւն P
և անկիւն B 65 69 տողերս նշիւ Բ. Բ ուղղան-
կիւն , բութանկիւն , սրանկիւն : — 69 Դ. Գ. ան-
կիւնսն P զերիս անկիւնսն BL:

10 իք • եւ ձեւք, որ չորս ունին կողս, կայ
 ի նոցանէ քառակոյս, որ հաւասար ունի
 զկողսն եւ ուղիղ գանկիւնսն. եւ է որ կոչի
 երկայնատար, այն որ ուղղորդ ունի գան-
 կիւնսն եւ անհաւասար զկողս. եւ կայ դար-
 15 ձեալ որ կոչի թիւր, այն որ ունի կողս հա-
 ւասարս եւ անկիւնս անուղիղս. եւ ի նոցանէ
 զայ նման թիւրի, այն որ զերկու կողս ի կո-
 ղից խրոց՝ որ բնդդէմ միմեանց են՝ հաւա-
 20 սար ունի, եւ երկու անկիւնքն բնդդէմ իրե-
 րաց հաւասարք են. եւ է ի նոցանէ, որ չե-
 զեալ կոչի, այն որ ոչ զկողս ունի հաւասար
 եւ ոչ գանկիւնս ուղիղ. եւ որ այլ եւս գտա-
 նին սրտաբոյ տառցելոցս քառակուսի ձեւք՝
 կոչին նման շեղոյն:

3 իզ եւ Գիծք ուղիղք եղեալք առ մի-
 ժեանս են որ լինին ի միում պարզի ուղղա-
 կիւր, եւ եթէ երանեն յանբաւս յերկուց կող-
 ժանց՝ չմերձենան ի միմեանս ոչ ի յոյս կոյս
 եւ ոչ յայն:

90 ԵՒ ԻՆՁ ՈՐ ԿԱՐԱՆՏԵՐԻ ՀԱՅԱՆԱԿԱՆ ԼԵՆՈՒ ՎԱՍՆ
 ՆՈՅԱ, ԵՆ ՀԻՆԳ

100 Գիծք ուղիղք, զոր հանեմք կէտէ ի
 [ՅԵՐ] կէտ:

70-85 տողերս ՆԷԲ

Ի Բ • քառակոյս, երկայնատար, թիւր, շեղիմ, շեղ
 70 կաւ I 72 ուղեղ I գանդսւնսն I 73 ուղղորդ P I
 գանկիւնս P 74 կաւ I թիւր P 76 անուղեղս I.
 79 անդիւնքն P: 81 զկողսն PV: — 82 ուղեղ
 T: 85 ուղեղք T: — 88 չմերձին P ի չիմ P: —
 90 կարաւտ եմք BL: 92 ուղեղք T:

բ․ Ուղիղ գիծ բաւանդակեալ այլ ևս
կողմի ի նոյն ուղղութիւն։ 95

զ․ Որ յամենայն կէտ և յամենայն չափ
հանեմք բոլոր։

դ․ Ձի ամենայն ուղիղ անկիւնք հաւա-
տարութիւն ունին առ իրեարս։

ե․ Ձի թէ անկանի ուղիղ գիծ ի վերայ և
երկու ուղիղ գծի և ամէկ երկու անկիւն ի
մի կողմն, որ լինին պակաս քան զերկու ուղ-
ղորդ, յարժամ ելանեն յայն պակաս կողմն՝
գիւղին միմեանց։

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ՀԱՆՈՒՐՑ ՀԱՒԱՆԱԿԱՆ 105

ա․ Իբր, որ հաւասար են միում իրի,
ինքեանք հաւասար են միմեանց։

բ․ Եւ թէ յաւելու ի հաւասարոն այլ ևս
հաւասարս, լինին ամենայնքն հաւասարք

զ․ Եւ թէ պակասէ ի հաւասարէն հաւա-
սար, որ մնայ՝ հաւասարք են։

դ¹․ Եւ թէ յաւելու ի վերայ անհաւասարին
հաւասար, լինին ամենայնքն անհաւա-
սար։

դ²․ Եւ թէ պակասէ յանհաւասարէն հա-
ւասար, որ մնայն՝ անհաւասար է։

Երկրորդ Ք։ 93 95 ամերեք եռնի ը լրացուած՝ բաւան-
դակեալ հանեմք յանրաւս, կարդաւն։ 98 ուղիղ
Դ հազարարութիւն Դ 100 Էթէ Ք անգամի Ք ու-
ղիղ 1 101 ուղիղ Դ անկիւն Ք։ 102 կողմ Դ
105 ասղ,՝ ՆՀԲ ք․ ք․ հաւանական 106 12 ւա թ
լուծու, Լու, Է շուրի ՔԴ 107 հասար Դ 110
Էթէ Ք։ — 111 մնա ՔԴ։ — 112 116 ասղերս ՆՀԲ
ք․ ք․ հաւասար, անհաւասար։ — 116 միայն Դ
մնայն Բ։

Ե. Եւ այնք, որ իւրաքանչիւր ոք կրկին
է միոյն, հաւատարք են :

զ. Եւ այնք, որ իւրաքանչիւրքն կէս են
120 միումն՝ հաւատարք են :

է. Եւ այն, որ շյաւելու մի քան դմի,
յորժամ զնի ի միմեանց վերայ, հաւա-
տարք են :

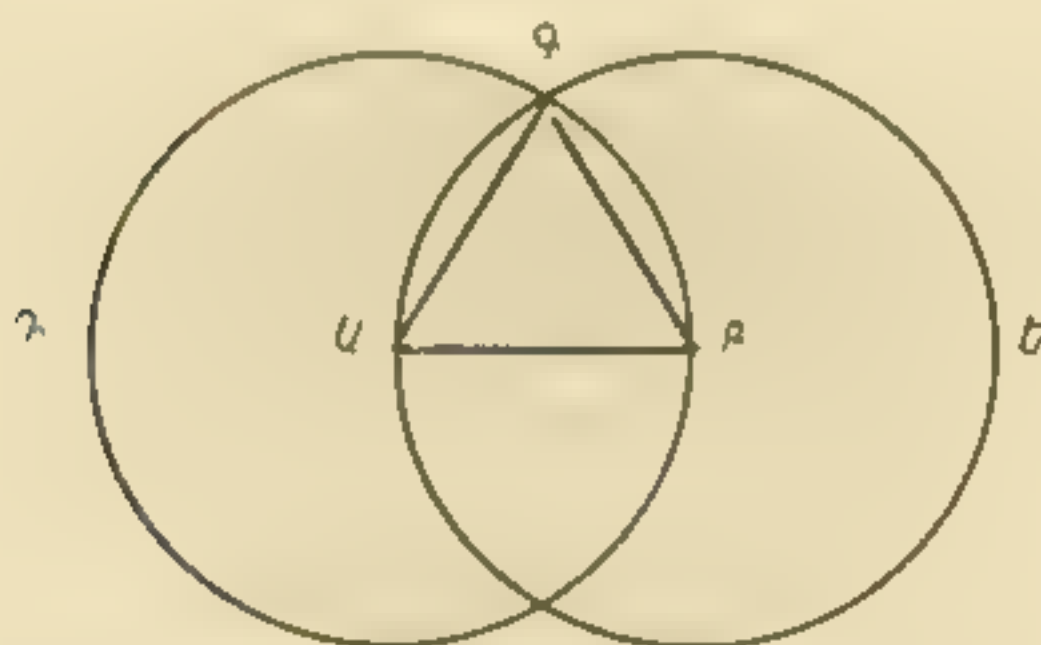
ը. Եւ բոլորն մեծ է քան դմասն :

125 թ. Եւ երկու ուղիղ գիծք ոչ պարագրեն
գվերերեւութիւն :

[128a] ԻԱՌԱՅԱՐԱՆ ԱՌԱՋՆՈՒՄ ԶԱՌԻՆ

Կամիմք ներդործել Երիս անկիւնս հա-
ւատարակողս ի վերայ տուելոց գծիցն .

130 Եւ լիցի տուեալ գիծն ԱԲ :

Եւ ամենեւք զիկ կենտրոնիս, եւ գծեմք ի
վերայ նորա բոլոր ի շտի ԱԲին, որ է ԲԳԴ .

119 այնքն T: — 124 գմասնն P: — 124—126
տողերս նշԲ՝ Բ՝ Բ՝ բոլոր, գվերերեւութիւն : 125
Բ՝ ուղիղ T գիծ PTV: — ն1 ջոշառաճառի T:
128 անկիւնն T անդիւնս P: մն2 131 - 132 տողերս
նշԲ՝ Բ՝ Բ՝ կենդրոնիս: 132 այրին :

և ատենեմք զի կենարոմօ և զծեմք բոլոր ի
չափ Ռիին, որ է ԱԳԷ, և հանեմք ԱԳ և ԲԳ
և ասեմք զի արարաք եռանկիւնի հաւասար — 135
բազոդ ի տուեալ զծէն:

Եւ է ցուցումն նորա այս. ԱԳն հաւասար
է Ռիին, վասն զի երկու կէտ զիամեարոմօ
ԲԳԴ բոլորին են և ԲԳն հաւասար են ընդ
Ռիին, քանզի երկու կէտ զիամեարոմօ ԱԳԷ 140
բոլորին են. ապա ԱԳն և ԲԳն հաւասար են.

Եւ այս է զոր կամէաք ցուցանել:

— ՅԱՌԱՋԱՐԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴՈՒՄ ՃԱՌԻՆ

Կամիմք հպեցուցանել ի տուեալ կէտ
զիծ որպէս տուեալ զիծ: 145

Եւ լիցի կէտն այն Ա, և զիծն ԲԳ.

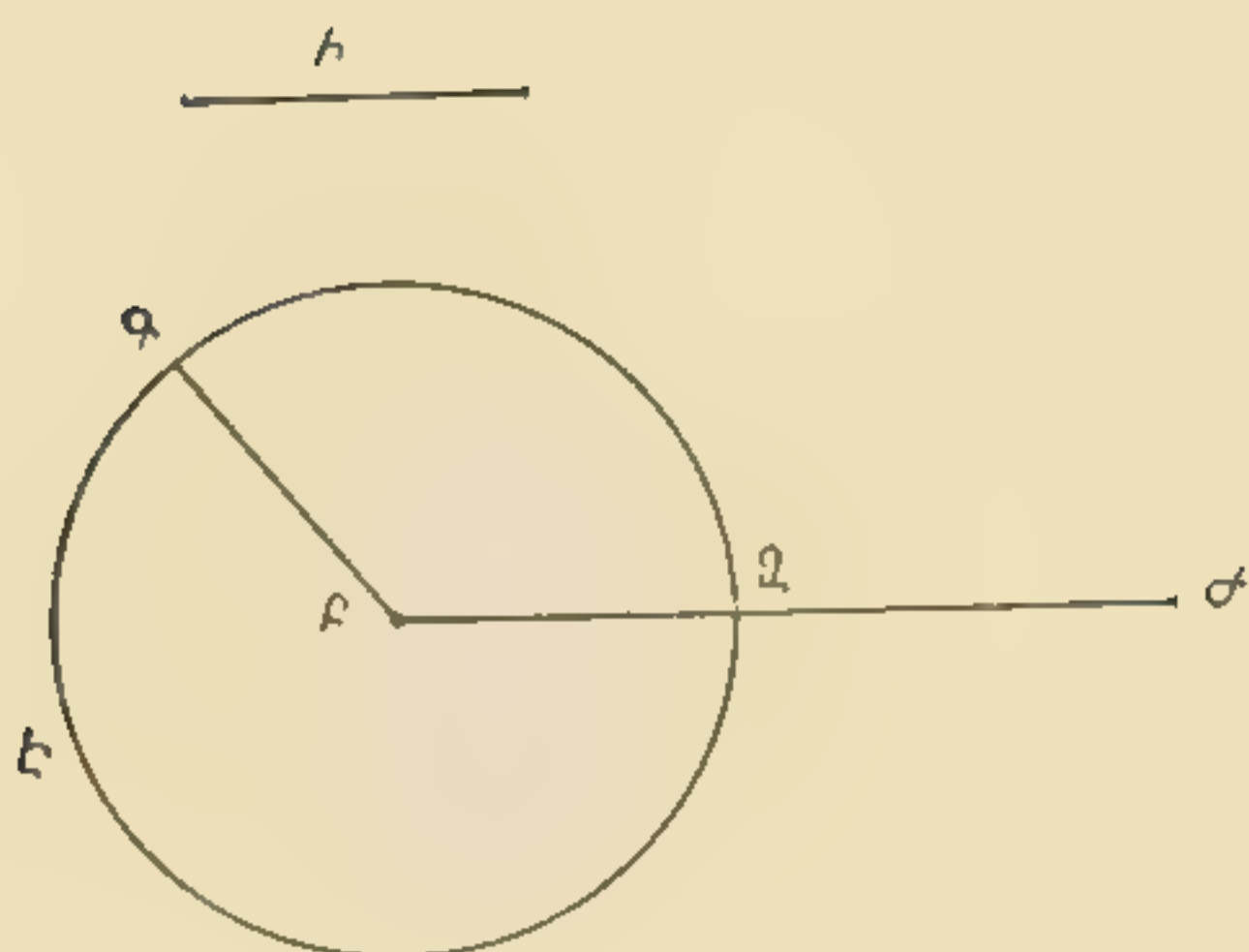
Եւ հաւատորեմք ԱԲ և ատենեմք ի վերայ
նորա եռանկիւն հաւասարազոդ, որ է |38բ|
ԴԱԲ. և հանեմք ԴԱ, ԴԲ միմէ և ի Է և ի Զ.
և զծեմք ի վերայ երկու կենարոմօսին Բ, Դ 150
և ի յերկու հեռաւորութիւնն ԵԴ, ԲԶ բոլորս
երկուս ԳԶԷ, ԶԸԵ:

Եւ է ցուցումն. ԴԷն է որպէս ԴԶն, և
ԴԱն որպէս ԴԲն. և թէ պակասէ ի հաւա-
սարէն հաւասար, որ մնայ՝ հաւասար է. 155

35 — 36

տողերս ՆՃԲ ը. ք. հաւասարազոդ: — 136 հաւասարի
զոդի T: — 139 է P: — 140 այրին T: — 141 ԱԳ T:
— 144 կամ(իմք) T: 146 կէտ P: 147 եւ ատենեմք
ի անընթեանի P, լրացուած՝ և զծեմք ի BL

153 ցուցումն P: — 154 էթէ P: — 155 մնա T:

ԳԼԸՉԵԸԼ ԵՒԿԼԻԴԵՍԸ ՏԸՐԵՐՔ ԵՐԿՐԸՉԸՓՈԻԹԵԸՆ

1

Քսան տարի առաջ M. Leroy հրատարակած էր Եւկլիդէսի Երկրաչափութեան հայերէն թարգմանութիւնը Պատիպյի Թ. 178 ձեռագրէն՝ Որոմհեանի այդ միակ կարծաւով ձեռագիրը սկիզբէն պակասաւոր էր իբր 50 տող, կարեւոր համարած էի բնագիրը սխալմանով հրատարակել Տիւրինդէնի համարատրանի Թ. 74 հայերէն ձեռագրէն, որ ունէր Պատիպյի օրինակէն դուրս ինկած մասնաւոր (Հանդ. Աժա. 1937, էջ 225—242, հանդերձ ուսումնասիրութեամբ

M. Leroy փութացած էր լատիներէնի թարգմանել իմ հրատարակութենէն Պատիպյի ձեռագրին պակասաւոր մասը (տողք 1—50)։ Un nouveau fragment d'Euklide, ի թերթին Revue des études indo-européennes 1 (1938), 33—44։ Այս առթիւ անդրադարձած է Մ. Լըրուանակի իմ ուսումնասիրութեան վրայ, որ բաւական էր, թէ Երկրաչափութեան թարգմանիչը Գրիգոր Մադիսարոս չէ, ինչպէս համարած էր Լըրուան իր հրատարակութեան

Ներածութեան մէջ, մտորելով Մաղխաբոսի «սկսալ թարգմանել» տեղիքէն եւ այժմ կը գրէ, թէ «մենք կը շարունակենք մնալ մեր լատաջութան կարծիքին վրայ» (էջ 44) :

Ան չ'ընդունիր նաեւ թէ Վենետիկի Միփթարեանց Զեռադրատան մէջ գոյութիւն տնենայ եւկլիդեսոյ օրինակ մը, այն սրտաձառարանութեամբ, որ Հ. Գ. Զարբանոյթեան գոյն չէ յիշատակած :

Եթէ կարելի է ներել թարգմանչի մասին իր արատայայտութիւնը, որուն պիտի անդրադառնամ քիչ յետոյ, բայց կը համարիմ թէ անհիմն է իր մերժումը երկրորդ կէտի մասին, քանի որ ցոյց տուած էի ձեռագիրը (Բ. Օրինակ Յովհ. Դամասկոսցոյ գրութեանց) եւ նոր Հայկազնեան Բառագիրքը, որ յստաջ բերուած էին, այս ձեռագրէն, այլ եւ այլ կոչումներ, թուով ԱՅ. բնդ ամէնը իբր (ԱՅ տող, սրունցմէ 7 վկայութիւնը (25 տող) առաջին մասէն :

Այժմ կարող եմ աւելել, թէ գտնուած է երկրորդափութեան շարքերդ օրինակ մ'ալ ուսալ :

1. Պատկայի թ. 178 Fondo Aldini,

2. Տիւրինդէնի թ. 74 :

3. Վենետիկի, Յովհ. Դամասկ. Բ. :

4. Երևան, Մատենադարան թ. 4166, թղ. 208ա—209ա, ԺԳ. դարէ (Գիտական Նիւթերի Ժողովածու, Լ. [Երևան 1941], էջ 54) :

Եւկլիդեսի Տարեբաց հայերէն թարգմանութեան մասին շորրորդ գրութիւն մ'ալ լոյս բնծայեց Արիգոնայի Համալսարանի ասպագիտութեան ուսուցչապետը Ալմենակ Ա. Շաղոյեան (Allen A. Shaw, A Pre-Euclidean Fragment of the Elements), զոր հախարդացած էր Պատաղենայի Ամերիկեան ասպական Բնկերութեան Համադամարին մէջ, 1938, Նոյեմբեր (Հմմտ. Bulletin of American Mathematical Society, vol. 43, էջ 774 և այլա հրատարակած National Mathematics Magazine, vol. XIII, No 2, November 1938, որմէ ունիմ տրամադրութեանս տակ արտատպութիւն մը, էջ 1 — 7.

Շաղոյեան ունեցած է աչքի տեսք Պատիայի օրինակը և Բազմաթէզի 1884 տարւոյ հրատարակութիւնը. ուստի պակասաւոր օրինակ մը, զոր թարգմանած է անգլիերէնի իսկ իբրեւ հայերէն բնագիր ներկայացուցած է Բազմաթէզի 1884 տարւոյ 31—31 էջերը լուսատիպ. Գրիգոր Մաղխարոսի տեղիքը ծանօթ է իբեւ Հ. Գ. Զարբանալեանի Հայկական հին գպրութեան Պատմութենէն (1932, էջ 586), ուր Եւկլիդեսի Տարեբքի թարգմանութիւնը Գր. Մաղխարոսի վերագրուած է :

Նշեի նախադասին տեղիքս. «Թարգմանութիւնն երեւի լինել Գրիգորի Մա-

դիտարարի, ըստ խոստովանութեան նորա» .
 Կ'իմանայ կասկածով Գրիգորի վերագրուած
 Ինքր կը միտի թարգմանութիւնը Ե . դարուն
 համարիլ :

Շաղոյեան իր դիտարար ուշադրութիւնը
 դարձուցած է Երկրաչափութեան սկզբնաղբի
 վրայ . վերլուծելով բնաղիբը կը յանդի այն
 եզրակացութեան, թէ Եւկլիդէսի Երկրաչա-
 փութեան հայերէն թարգմանութեան սկզբ-
 նաղիբը նախաեւկլիդէան ըլլայ, հատակո-
 տոր մը Լեւոնի կամ Թեոդոս Մաղնեսիաց-
 ւոյ Երկրաչափութեան Տարերքի, որոնք կոր-
 ոտած են :

Կարեւոր կը համարիմ անդիւիւրէն բնա-
 գրով ներկայացնել իր նկատումներն ու եզ-
 րակացութիւնը ի մասին 50—167 տողերու :

In view of the observations made above,
 the present writer is convinced that (a) the
 Armenian MS is a fragment of pre-eucli-
 dean *Elements* written by Leon or Theudius
 of Magnesia (see Heath: *Manual of Greek
 Mathematics*, pp. 183—185) whose works
 on the *Elements* are lost. (b) The Armenian
 MS is the *first* specimen of pre-euclidean
Elements, preserved through the medium of
 Armenian translation.

With regard to date of translation of
 the Armenian fragment close study of style
 and diction leads the present writer to be-
 lieve that the translation may be as early
 as the fifth century.

Ս. Հայրապետեան, Անանիա Շիրակացու կեանքն ու զործունէութիւնը. Գիտական Նիւթերի ժողովածու, Ա., էջ 17. Անանիա Շիրակացուց կը վերադրէ «Էփէլիդի Երկրաչափութիւնը հայերէն թարգմանութեամբ: Թէեւ ոմանք այս աշխատութիւնը վերադրում են Գ. Մաղխատրոսին, սակայն այժմ կան հաստատի փաստեր Շիրակացուին համարելու» Չեն յիշուիր այդ փաստերը. Շիրակացուց կ'ընծայէ դայն նաեւ Տ. Թումանեան, անդ, տեւ Տ. Գ. Туманян, О таблице полгональных чисел А. Ширакаци, Ի դիրս Գիտական Նիւթերի ժողովածու, Ա. (Երեւան 1941), էջ 54:

Ա. Գ. Արրահամեան, Անանիա Շիրակացու Մատենադրութիւնը, Երեւան 1944, էջ 75—77. Նկատողութեան առած է նաեւ «Էփէլիդէսի Երկրաչափութեան թարգմանիչը»: Այս առիթով անդրադարձած է իմ աշխատութեանս: Ան բնդունելի չէ գտած Գր. Մաղխատրոսի տեղիքին իմ առաջարկած վերակադմութիւնը

Ա. «Մաղխատրոսի մօտ, մեր կարծիքով, չառ պարզ է ասլած թարգմանութեան մասին եւ հիմք չունենք կասկածելու նրա հաղորդած տեղեկութեան վրայ»:

Բ «Էփէկլիզէսի Երկրաշափութիւնը Շիրակացուն վերադրելու մասին անհիմն է ն. Ալիքնեանի միւս պնդումը եւս, որ իբր Մագիստրոսի լեզուն տարբերութեամբ է Էփէկլիզէսի Երկրաշափութեան թարգմանութեան լեզվից. Էփէկլիզէսի Երկրաշափութեան լեզուն, մեր կարծիքով, բնականապէս, շատ ծանր լեզու է եւ ամենեւին նման չէ Շիրակացու լեզվին» Օրինակ կը բերէ Երկրաշափութեան 108—114 տողերը, յայտնի բնութեամբ տպագրութեան ինչ ինչ վրիպակներով :

Վ. «Վիճելի է ն. Ա. ի միւս կապանք եւս, որ իբր Էփէկլիզէսի թարգմանութեան տեքստում կան մի շարք տերմիններ, որոնց դարձածութիւնը Շիրակացուն է յատուկ : . . այդ տերմինների մեծ մասը, որքան մեղ յայտնի է, դարձ են ածուած Ժ—ԺԲ դարի մատենագրերի մօտ եւ չեն հանդիպում Շիրակացու աշխատութիւններում (էջ 76—77) :

Կան այս տեղ ինչ ինչ թիւրթմացութիւններ եւ անճիշդ կէտեր :

Եւ Լնթաղբարար Երկրաշափութեան թարգմանիչ համարած էի հայերէնագէտ յոյն Տիւքիդոր եւ ոչ Անանիա Շիրակացին : Վերջինս չէր կրնար թարգմանիչ ներկայանալ, այնու որ դիւմետրիոս terminus technicus անհայտացած է տրամաչափ, տրամաչափական, հետեւելով յունարան Դպրոցի Երկրորդ

դասի ձևած բառակերտութիւններուն, մինչ
Երկրաչափութեան մէջ հինգ անգամ գործա-
ծուած է բառս դիւմետրովն (կարգա՝ դիւ-
մետրովս) տառադարձութեամբ իբրեւ փո-
խառութիւն¹, եւ մեկնուած հայերէն գեղե-
ցիկ բարդութեամբ «Երկապտուր»։ Այսպէս
նաեւ յն. կենտրոն տառադարձուած է կեն-
տրովն, խմաստը տալով «միջոցք» բառով։

Հնարաւոր չէ նոյնպէս անոր թարգմա-
նութիւնը փերագրել։ Պղատոնի գործերու
հայ թարգմանչին, նոր հելլենիստ Գրիգոր
Մազիստրոսին, որ յունարան Դպրոցի վե-
րանորոգողն ուղեց ըլլալ, ինքնուրոյն ճա-
շակով։

Եթէ Երկրաչափութեանս 165 տողերը
լեզուի եւ թարգմանութեան արուեստի տե-
սակէտներէ քննութեան տոնէնք, պիտի տես-
նենք հոն փափուկ, դասական հայերէնի նմա-
նութեան ձգտող լեզու մը եւ յունարէն բնա-
դրի ազատ, դիւրիմաց թարգմանութիւն մը։
Եթէ այդ տողերու մէջ չհանդիպէին մեզի
ներգործել, պարագրել եւ պարունակել
(նաեւ երկափանչիւր) բառերը, որոնք 590էն
ետքը մուտ գտած են հայ լեզուին մէջ,
առանց վարանելու թարգմանութիւնը պիտի
գետնեզի այդ թուականէն յատաջ, նոյն իսկ
Ե. դարուն։

¹ Բառս ոչ Նոր Հայկազնեան Բառգիրքը եւ ոչ
այլ Աճատեանի Արմատական Բառարանը ներս առած
են բառերու շարքին մէջ։

կէ տրղեօք անոնք ուչ ժամանակի եկամուտներ չեն: Այս կասկածք կ'արթննայ իմ մէջ այնու որ այդ բառերը ընտղրին մէջ յունարէնէ ստրկական թարգմանութիւններ չեն եւ ոչ ալ թարգմանչին սեպհական տրտայայտութիւններ:

Եւրզործել յն. *εὐεργέτω* բառին ստրկական թարգմանութիւնն է, ազդեմ իմաստով. սեր թարգմանիչը յն. *συνιστάσθαι* տրւշան, «եռանկիւն չինել» չէր կրնար թարգմանել. «կամիմք եւրզործել երիս անկիւնս», այլ պարզապէս զործել (յօրինել, առնել). յունարան մ'ը պիտի թարգմանէր բաղադրեմ, խորադրեմ:

Պարազրեմ (տ. 125), պարազրութիւն (տ. 230) ստրկական թարգմանութիւնն է յն. *περιρραφω* բային. «պատել, բովանդակել» իմաստով. Յայն ընտղրր հոս ունի *περιέχω*, «պատել, պաշարել, բովանդակել»: Ուստի թարգմանիչը, որ յաճախ պատեմ եւ բովանդակեմ բառերը կը կիրարկէ, նաեւ այս տեղիքները նոյն ձեւով պատեմ, բովանդակեմ, բովանդակութիւն (հմմտ. տ. 4, 36, 42 եւն) պիտի թարգմանէր:

Այսպէս նաեւ Պարունակեմ (տ. 32), պարունակեալ (տ. 43), պարունող. (տ. 47), պարունակող (տ. 49), որոնք *περιέχω* բայէն կաղմուած են, ոչտք է բովանդակել, բովանդակեալ, բովանդակիչ բառերով թարգմանած են թաղրել:

Եթէ մեր այս Էնթադրութիւնը ստուգուի նորադիւտ ձեռագրով մը, կարող ենք Երկրաշափութեանս թարգմանիչը նոյնացնել այն թարգմանիչին հետ, որ թարգմանած է Պապամիոս—Պապոսի Աշխարհադիրք, հաւանորէն Ե. դարու երրորդ քառորդին Նկատի պէտք է տանել, որ Պապոս իր գործին մէջ առած էր նաեւ Եւկլիդէսի Երկրաշափութեան մէկ մասը Ինչպէս Աշխարհադիրքն յետ մամանակի տեսած է խմբագրութիւն (Անանիա Շիրակացիէն), նոյնպէս Երկրաշափութիւնս կրած է շարափոխութիւններ:

Ա. Արրահամեան կը գրէ. «Էւկլիդէսի Երկրաշափութեան լեզուն, մեր կարծիքով, շատ ծանր լեզու է և ամենեւին նման չէ Շիրակացու լեզվին» և յառաջ բերելով ձախորդ նմոյշ մը Եւկլիդէսէն (տպագրական սխալներով), կ'եզրակացնէ. «Այս ոչ թէ Շիրակացու, այլ Մադիտարոսի սովորական խրթնարան լեզուն է» (էջ 76). Նմոյշը որ և է խրթնարանութիւն չի բովանդակեր. մաքուր, պարզախօս, քերականական օրէնքներով թարգմանուած է. և այսօր նոյն բաներով և նոյն կարգով պիտի թարգմանուէր աշխարհաբարի:

Երկրաշափութեան լեզուն «նման չէ Շիրակացու լեզվին». նաեւ ևս նկատուած էի այս իրողութիւնը և թարգմանութիւնը չէի վերադրած Անանիայի, այլ անոր հայերէնադէտ վարժապետին, որ Տիւքիկոս կը կոչուի

Եւ որովհետեւ թարգմանութիւնս պարզա-
խօս, մաքուր դասականաց հետեւող հայե-
րէնով կատարուած է, մերժած եմ եւ կը
մերժեմ անոր թարգմանիչը Մաղխարոսն
համարիլ: Եթէ Էրբէք կարելի է այս լեզուն
Մաղխարոսի լեզուին հետ համեմատել, մէկ
նժարի վրայ փետուր եւ միւսին վրայ Էր-
կաթի կտոր մը պիտի տեսնէինք:

Հայերէն լեզուն ունի իր ժամանակա-
դրութիւնը. գրական շրջանի խրատանշիւր
դար ունի իր ուրոյն յատկանիշները, որոնք
կը նպաստեն որ եւ է գրուածքի ժամանակը
հշդել, գտնէ մերձաւորապէս: Այս կէտին
եթէ ուշադիր ըլլար Անանիա Շիրակացու
Մատենագրութիւնը հրատարակողը, կարդ
մը գրուածքներ, ինչպէս «Յաղապս տմպոյց
Էւ նշանաց» եւ «Աշխարհացոյցը» ներս պիտի
չառնէր այդ հատորին մէջ:

5.

Եթէ Երկրաչափութեան թարգմանու-
թիւնը է, դարէ յտեւջ է, ինչպէս պէտք է
իմանալ Գրիգոր Մաղխարոսի Իվ. Թուղ-
թին տեղիքս. «Բայց եւ զԵրկրաչափականն
զԵւկլիդոսին սկսայ թարգմանել» (էջ 66):
Հարցմանս պատասխանը պիտի ըլլայ. կա՞մ
Երկրաչափութիւնը Էրկու անգամ թարգմա-
նուած է. մին հինը, որ հասած է մեզի մէկ
մասով. եւ երկրորդը՝ Գր. Մաղխարոսինը,

որ մեղի չէ պահուած . Եւ կամ թիւ բխացու-
թիւն մը կայ Մազխատրոսի տողերուն մէջ .

Ամէն բնթերցող , որ կը կարգայ Թուղթս ,
պիտի վկայէ թէ խրթնարան է Մազխատրոս
իւր թուայթին այս հատուածին մէջ , որ մի-
ջանկեայ պարբերութիւններ իրար կը յա-
ջարդեն . կամ առաջին օրինակողը տողերու
հաւաստաջութիւնը բրած է եւ կամ թուղթին
հեղինակը ձեռագրին յուսանցքի վրայ յաւե-
լուածներ կցած է եւ ապա օրինակողէն բնա-
գրի մէջ տանուած . Այս թահուրոհէն խմատ
մը հանելու համար վերականգնած էի բնա-
գիրը . պարբերութիւններու հաւաստաջու-
թեամբ , որ « սկսայ թարգմանել » կը պատ-
կանէր . Պատասնի թարգմանութիւններուն .
Գայթակղեցան սմանք եւ բողոքեցին : Ս. Լե-
ւոյ կը գրէր . « Հա՛րկ է բռնել , թէ մենք չենք
կրնար բնգանիլ Գրիգոր Մազխատրոսի Թուղ-
թին այս անհասանական վերականգնութիւնը .
Եւ թէ մենք կը շարունակենք մնայ մեր յա-
ստաջուսն կարծիքին վրայ » (էջ 14) . այս ինքն
Գրիգոր Մազխատրոսն է ներկաշափութեան
թարգմանիչը : Եւ Ա. Արքատամեան կը բո-
ղոքէր . « Դժբախտաբար այսպիսի յուրջ
տեքստարանական ուղղում առաջարկելու
համար չ' . Ակիւնեանը յուրջ կոմաններ չի բե-
րում եւ այնպիսի ապաստրութիւն է ասաց-
վում , որ նա ոչ թէ իր եզրակացութիւնը
բղխեցնում է սկզբնաղբիւրից , այլ սկզբնաղ-
բիւրը յարմարեցնում է իր եզրակացու-

թեանը : Մազիստրոսի մօտ , մեր կարծիքով , շատ պարզ է ասված թարգմանութեան մասին և մենք հիմք չունենք կասկածելու նրա հաղորդած տեղեկութեան վրայ» (էջ 76) :

Եթէ Ա . Ա . ի «կարծիքով շատ պարզ է» արտայայտուած Մազիստրոս ի մասին Եւկլիդեսայ թարգմանութեան , նոյնպէս «շատ պարզ է ասված» Պդատոնի գործերու թարգմանութեան մասին , Էթէ «զերկուս մատեանսն Պդատոնի . . . սկսայ թարգմանել» և «գտեալ եմ եւ զկալիմաքոսի . . . քսցց եւ (գտեալ եմ) զերկրաչափականն զԵւկլիդոսին» իմանանք :

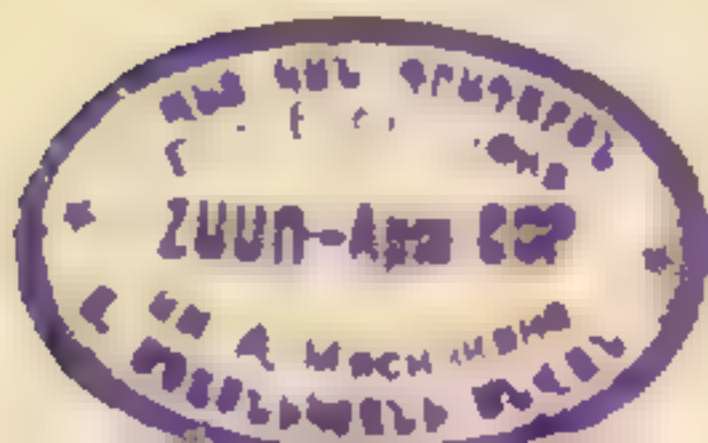
«Տուր իմաստնոյն պատճառս եւ իմաստասցի» Այն վերակազմեալ բնագիրը , դարձուի , որչափ ալ բնագրաւ զատուի , բաւական էր գտնէ խրթնարան համարուած հաստատունն ճշգրիտ իմաստը ստանալու : Հաստատուն էրեք—չորս պարբերութիւնները կ'ենթադրեն յատանցադրութիւններ . Թուգթին զբուելէն Լաքր աւելցուած Այս տեղ միտանդամ կրներկայացնեմ բնագիրը , զձերով բաժնելով պարբերութիւնները :

Վասն զի ոչ եմք երբեք զաղարեալ ի թարգմանութենէ ևս . բազում մատեանս , զորս ոչ եմք զտեալ ի մեր լեզուս՝ զերկուս մատեանսն Պդատոնի , զՏիմէոսի տրամարանութեանն և զՓեդոֆիի , յորս բոլոր ճատան նախադիտականին Աստուծոյն (տալ . այն) պարփակեալ կայ , և զայլս բազումս չիմաստասիրողն՝ զիմաստասիրելն — ի բաժան-

չիւր մատեանքս այս մեծագոյն է քան զՏա-
րեւոր Տօնականս — բայց եւ գտեալ (եմ ի)
մեր խել ի հոյ լեզու գրեալ թարգմանչացն՝
դգիրս Ոգոմախոյօրոսի, զոր Դաւիթ յիշա-
տակէ, կարի յոյժ սքանչելի եւ հրաշայի բա-
նաստեղծութիւնս, մականասար բոյօր խմու-
տասիրական բանից, գտեալ եմ եւ գկալիմու-
քսսի եւ գլնդոօնիկեացն ի հոյ լեզու — բայց
եւ գերկրաշափականն գնւկլիգոսին — սկսայ
թարգմանել: Եւ եթէ . . . »

Այս հաստատմին գլխաւոր պարբերու-
թիւնն է «Բագում մատեանս, զորս ոչ եմք
գտեալ ի մեր լեզուս . . .», որուն բայն է
«սկսայ թարգմանել» Երկրորդ միջանկեալ
պարբերութիւնն է «Բայց եւ գտեալ . . . գտեալ
եմ եւ . . . բայց եւ (գտեալ) գերկրաշափա-
կանն գնւկլիգոսին»:

Ուշադրութեան արժանի է, որ Գրիգոր
Մտղխարոս Երկրաշափութիւնը կ'անուանէ
«Երկրաշափականն Եւկլիդիսի», մինչ այդ
աշխատութիւնը վերնագիրը կը կրէ «Եւկլի-
դեսի գիրք ասորեաց Երկրաշափութեան»
Եթէ տնւոյն ըլլար թարգմանիչը ճիշդ վերնա-
գիրը պիտի ասար «Եւկլիդեսի» անունը
Եւկլիդէս եւ ոչ Եւկլիդոս պիտի գրէր:

ԲԱՌԱՑԱՆԿ

- աղեղ 46
 անբաւ . գիծք . . . Էթէ ելանին յանբաւս երկուց կողմանց 87
 անհատասար 63, 112, 3, 5, 6
 անուղիղ անկիւնք 70
 անուղղաբար 78
 բախանդակութիւն 2
 բութ գիծ 26
 բութանկիւն 67
 գիամեարոփ 41, 6, 138, 140, 167
 եռանկիւնի 135
 երկաքանչիւր 23
 երեքանկիւն 65
 երկակտուր 40
 երկմնուոր 73
 կենդրոփ 38, 42, 131, 3, 150, 164
 հատասարակող 128, 135
 հատասարաբուն 60
 հեռուորութիւն 151, 165
 հպաւորեմ 147
 հպեցուցանել 139
 հպիմ 17
 ներդարծեմ 128
 չեղ 84
 չեղեալ անկիւն 81
 չեղութիւն 16
 ուղիղ գիծ 9, 20, 21 — անկիւն 23
 ուղիղ պարզ 13, 17, պարզ ուղիղ 34
 ուղղակի գիծք 86

աղղանկիւն 65

աղղորդ գիծ 19, 21

պարզ (գիծ) 11. — անկիւն 16

պարագրեմ 125

պարագրաթիւն 30

պարանախիմ 32, 43

պարունոց, պարունակոց գիծ 47, 4

սիւն գիծն 24

սուրանկիւն 68

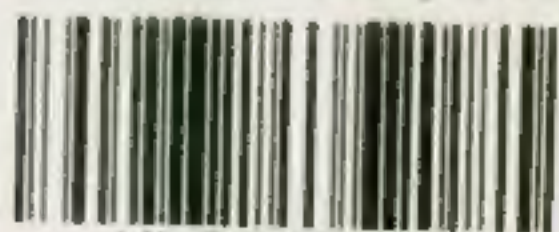
փերերեսութիւն 126

բառակցո 71

բառակաւսի 83

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0065782

Գրեն է՝ գ. ֆր. 3.—:
